

راهکارهای مقابله با شبهه افکنی در دین از دیدگاه قرآن و حدیث

حدیث احمدی زاده^۱

چکیده

شبهه افکنی در آموزه‌های دینی با هدف اسلام ستیزی صورت می‌گیرد. شبهه افکنی در دین سبب بروز تردید در اعتقادات مردم خواهد شد. دشمنان با ایجاد شبهه در دین و نشان دادن باطل به جای حق در صدد آسیب رساندن به فرد و جامعه هستند. شیطان بزرگترین دشمن انسان همواره با زینت بخشیدن به مسائل باطل و منحرف که به حق شباهت دارند آنان را به سمت خلاف اوامر الهی سوق می‌دهد. هدف از مقاله‌ی حاضر که به روش توصیفی-تحلیلی با ابزار کتابخانه‌ای تدوین شده «شناخت راهکارهای مقابله با شبهه افکنی در دین» است؛ یافته‌ها حاکی از آن است که راهکارهای معنوی شامل تقویت باور و تقوای الهی، توسل به خدا و ائمه علیهم السلام، رجوع به قرآن کریم است و راهکارهای مادی شامل پاسخگویی به شبهات، آموزش و تربیت افراد، ارتقای بنیان‌های فکری است. که در این عصر کنونی بیشتر افراد به این موارد احتیاج دارند تا بتوانند با شبهه افکنی در دین مقابله کنند. شناخت راهکارهای معنوی و مادی مقابله با شبهه افکنی سبب خواهد شد افراد بتوانند در این مسیر طرفدار حق باشند. بهترین راهکار معنوی مقابله با شبهه افکنی تقویت باور است. راهکار مادی نیز تربیت افراد برای پاسخگویی به شبهات است.

واژگان کلیدی: راهکار، مقابله، شبهه، دین، حدیث.

---

^۱ طلبه سطح دو مدرسه‌ی علمیه‌ی کوثر سلام الله علیها، قلعه گنج.

مقدمه

مجادله میان حق و باطل همواره در دنیا وجود داشته است. از آن زمانی که بشر خلق شد، ابلیس نیز بود که او را فریب دهد. علاوه بر وجود ابلیس، نفس اماره آدمی نیز به عنوان بزرگ‌ترین متخاصم او همیشه با زینت بخشیدن و اغوا کردن، او را به سمت باطل می‌راند. اغواگری نفس اماره و ابلیس هیچ گاه به صورت باطل محض ظاهر نمی‌شود؛ بلکه با در آمیختن حق و باطل است تا انسان ناآگاه و غافل به اشتباه افتد و اندک اندک به سمت باطل برود و از حق دوری کند. شبهه نیز حق و باطل در آن مشخص نیست. در صورتی که جوابی با استدلال، عقلانی و منطقی به شبهه داده نشود، اعتقادات افراد به آموزه‌های شرعی را در عرصه‌ی عقاید، اخلاق، تهذیب، امامت و ... را سست خواهد کرد و گاهی نیز از راه درست و صواب انسان را دور می‌سازد. انحراف یا نقصان به وجود آمده در کردار و اعتقادات فرد یا جامعه سبب بروز آسیب‌هایی در فرد خواهد شد که امکان دارد ثمره‌ی پیدایش شبهات فکری و اعتقادی باشد. در این نوشتار با استفاده از آیات الهی و روایات معصومین علیهم السلام به راهکارهای معنوی و مادی مقابله با شبهه افکنی در دین مورد واکاوی قرار گرفته است.

امروزه دشمنان اسلام به خصوص شیعیان درصدد ضربه زدن به این مذهب هستند. با توجه به گستردگی رسانه و پیشرفت تکنولوژی خصوصاً فضای مجازی، شبهاتی در زمینه‌های دینی، اخلاقی، اعتقادی و سیاسی خصوصاً برای کشور ایران و مذهب شیعه به وجود آمده است که بیشتر از جانب افرادی است که تحت تهاجم غرب قرار گرفته‌اند. حتی این شبهات در دانشگاه‌ها و حوزه‌های علمیه نیز نفوذ پیدا کرده است و اعتقادات دینی دانشجویان و طلاب جوان را هدف قرار داده‌اند. در فضای مجازی نیز نوجوانان، جوانان و حتی میانسالان نیز از این آسیب‌های شبهه افکنی در امان نیستند، از این رو آسیب‌های جدی شبهه‌افکنی که برای افراد در جامعه رخ می‌دهد و زمینه ساز کفر آنان نیز خواهد شد نیاز به مقابله دارد. از این رو این مقاله درصدد پاسخگویی بدین پرسش است که راهکارهای مقابله با شبهه افکنی در دین را از دیدگاه قرآن و حدیث چگونه است؟

در رابطه با عنوان پیشنهادی، کتاب، پایان نامه و یا مقاله‌ای مستقل تدوین نشده است. اما در برخی از مقالات مباحثی پیرامون شبهه مطالبی به رشته تحریر در آمده است هر چند بیشتر این مقالات به شبهات موجود در بحث‌های مهدویت، عصمت پیامبر، امام حسین علیه السلام و غیره پرداختند. اما در این میان تنها چند اثر در مورد شبهه وجود دارد از جمله:

- در کتاب «شبهه و شبهه افکنی از منظر امام خامنه‌ای» (۱۳۹۶) به نویسندگی فرج الله عفیفی؛ در این کتاب دیدگاه مقام معظم رهبری در مورد سوءظن، شک گرایی، فتنه و فتنه انگیزی پرداخته شده است. لازم به ذکر است در این کتاب به راهکارهای شبهه افکنی به طور کامل پرداخته است.
  - مقاله‌ی «راهکارهای مقابله با شبهه افکنی فضای مجازی در آموزه‌های مهدویت» (۱۴۰۰)؛ به نویسندگی مصطفی ابراهیمی؛ در این مقاله به راهکارهای حکومتی و تخصصی از جمله نهادهای تبلیغی عمومی و شخصی پرداخته است. اما در مورد راهکارهای معنوی و مادی و به طور کلی راهکارهای مستقلی ارائه نشده است.
  - مقاله از علیرضا طبیبی و همکاران خود با نام «گونه شناسی شبهات در مطالعات قرآنی و تبیین طرحواره شبهه پژوهی» (۱۴۰۰) به رشته‌ی تحریر در آمده است که در آن به ارائه یک طرحواره شامل شش نوع کلی شبهات مصادره، شبهات و حیانت، شبهات استناد به قرآن، شبهات فهم قرآن، شبهات متن و شبهات مربوط به آورندگان وحی اقدام نموده است و به تناسب زیرگونه‌ها و مصادیق هر یک نیز بر اساس قواعد گونه‌بندی، گزینش و ارائه نموده است.
  - مقاله «گونه شناسی شبهات و راههای برون رفت از آن در کلام امام علی علیه السلام با رویکرد به نهج البلاغه» (۱۴۰۳) به نویسندگی مسعود حکیمیان؛ در این مقاله به جهاد تبیین و تقویت بصیرت برای برون رفت شبهات اشاره شده است.
- وجه تمایز مقاله‌ی حاضر با تالیفات پیشین در این است که این مقاله به طور اخص به راهکارهای مقابله با شبهه افکنی در دین از دیدگاه قرآن و حدیث پرداخته خواهد شد.

۱. مفهوم شناسی

شبهه در لغت نامه‌های عربی شبهه از ماده «شبهه» است و صاحبان لغوی معنای متفاوتی را برای آن بیان کرده‌اند مانند:

- مسی که اگر دارویی روی آن ریخته شود به رنگ زرد و طلایی در خواهد آمد و از این بابت که به طلا مشابَهت دارد «شبهه» گویند.^۱
- قرشی شبهه را به معنای شک، گمان، اشتباه و التباسِ درست به نادرست و حق به ناحق و واقع به موهوم دانسته است.^۲
- ابن منظور شبهه را به معنی اشتباهی که از تصور نادرست و برخلاف حقیقت است که ممکن است انسان از چیزی داشته باشد.^۳
- راغب نیز دو چیز که به خاطر شباهت و همانندی با هم قابل تشخیص و تمییز نباشند تعریف کرده است.^۴
- ابن اثر هم گفته است که مشابه چیزی است که معنایش از ظاهرش گرفته نمی‌شود، به دو صورت است: یکی آن که وقتی به محکم ارجاع داده شود معنایش مشخص می‌شود و دیگری آن که حقیقت آن قابل تشخیص نیست و کاوش‌گر در معنای آن دچار فتنه خواهد شد زیرا به چیزی که نفسش به آن آرامش یابد نخواهد رسید.^۵

شبهه در لغت نامه‌های فارسی به معنی پوشیدگی کار و مانند آن و امری که در آن حکم به صواب و خطا نکنند. گفته شده است که شبهه اسم است از اشتباه و آن در اموری است که جواز و حرمت و صحت و فساد و حق و باطل اشتباه شده باشد؛ مثل و مانند؛ اسم از اشتباه است و آن امر مابین حلال و حرام و درست و صواب است. در اصطلاح اصول فقه تردید بین امور محرمه و محله و

---

۱. فراهیدی، العین، ذیل واژه «شبهه».

۲. قرشی، قاموس القرآن، ج ۲، ص ۳۵۲.

۳. ابن منظور، لسان العرب، ج ۳، ص ۳۹۳.

۴. راغب اصفهانی، المفردات الفاظ القرآن، ذیل واژه شبهه.

۵. ابن اثیر، نهاییه فی غریب الحدیث و الاثر، ص ۳۹۶.

تردید میان خطا و صواب بود و بالجمله اموری که تشخیص آنها ممکن نباشد و یا آنچه از راه اشتباه انجام شده است، مشتبه گویند چون: اموال شبهه و وطنی به شبهه و ولد شبهه.^۱

معین شبهه به معنای پوشیدگی امری. مشابهت، شک، تردید، ظن، احتمال، اشتباه، اشکال، مثل، مانند آمده است.^۲ عمید شبهه را اینگونه معنا کرده است: «پوشیدگی کاری یا امری، امری که که در آن حکم به صواب یا خطا نتوان کرد، شک و گمان، اشکال در تمیز دادن حق از باطل یا حلال از حرام».^۳

از کلام لغویان می توان اینگونه نتیجه گرفت که هرگاه شی‌ای به گونه‌ای شود که فهمیدن اصل و حقیقت آن برای انسان مشکل شود، و انسان نتواند حقیقت را به خوبی دریابد، و به مرحله‌ی شک و تردید رسید شبهه اتفاق افتاده است.

شبهه و مشتقات آن در قرآن ۱۲ بار آمده است. که اکثراً در معنای اشتباه حق و باطل آمده است. در بین آیات الهی واضح‌ترین معنای شبهه در آیه ۱۵۷ سوره نسا است: «وَمَا قَتَلُوهُ وَمَا صَلَبُوهُ وَلَكِنْ شُبِّهَ لَهُمْ»؛ در صورتی که او را نه کشتند و نه به دار کشیدند بلکه امر بر آنها مشتبه شد. در این آیه در واقع یک ادعای غلط را که خود نیز دچار شک و تردید بودند را بیان کردند.

شبهه در اصطلاح نیز با توجه به معنای لغوی و (عرفی) مقصود از شبهه در این قاعده، شک در حلیت یا حرمت یا گمان به اباحه و هم چنین قطع به حلیت است و تمام این مراتب را در بر می‌گیرد؛ زیرا در همه این صور، واقع از شخص پنهان مانده است.^۴

شبهات فقهی نیز از بحث این مقاله خارج است، زیرا اغلب مسائلی که با هم یکسان هستند را با شک و تردید بیان می‌کنند، مانند آبی که نمی‌دانند حرام است یا حلال شبهه دار می‌گویند.

۱. دهخدا، لغتنامه دهخدا، ج ۹، صص ۱۳۰۷-۱۳۰۸..

۲. معین، فرهنگ فارسی معین، ج ۱، ص ۹۳۰.

۳. عمید، فرهنگ جیبی عمید، ص ۶۹۳.

۴. حسینی وردنجانی، اجرای حدود در اسلام، ص ۵۹.

با مطالعه در سیره انبیاء و ائمه علیهم السلام یکی از روش‌های مقابله با شبهه افکنی آموزش و تربیت افرادی است که عقاید، اصول و فروع دینی را به طور صحیح در میان مردم انتشار دهند. این افراد آموزش دیده در برابر شبهات، انحرافات و مناظراتی که روی می‌داد با آمادگی کامل با جریانات فکری مخالفان روبه‌رو می‌شدند و از حق و حقیقت، اعتقادات اسلامی و باورهای دینی خود دفاع می‌کردند.

یکی از مهم‌ترین خدمتی که امام صادق علیه السلام برای اسلام انجام داده است، تربیت بسیار زیادی از افرادی بود که می‌توانستند پاسخگو به شبهات باشند.^۱

امام هادی علیه السلام نیز با توجه به اینکه شیعیان در بسیاری از مناطق پراکنده بودند نیاز به افرادی با استعداد داشتند تا بتوانند آنان را آموزش داده تا پاسخگوی شبهات در دین باشند. برجسته‌ترین این افراد عبدالعظیم حسنی و حسن بن راشد بودند که برای تبلیغ معارف دینی و گسترش امامت و مقابله با شبهات و تهاجمات فرهنگی تلاش‌های بسیاری کردند.^۲

در عصر کنونی نیز این مسئولیت خطیر بر عهده‌ی حوزه‌های علمیه است تا با رجوع به قرآن کریم، سیره انبیاء و اولیا بتوانند افرادی را تربیت کنند تا در برابر شبهات و شبهه افکنی دشمنان اسلام و نظام جمهوری اسلامی به مبارزه بپردازند.

۳-۳ ارتقای بنیان‌های فکری

در شبهه همانگونه که بیان شده است، فضای فکری و اعتقادی انسان دچار تردید و ظن خواهد شد، دشمنان دین نیز از این فرصت استفاده به نفع کرده و به آمیزش حق و باطل پرداختند که افراد را از حقیقت الهی دور کنند. افراد جاهل نیز چشمان خود را بسته و آن را بی‌هیچ تفکر و اندیشه‌ای قبول خواهند کرد. امام علی علیه السلام در نامه‌ای به معاویه اینگونه فرمودند: «فَاحْذَرِ الشُّبُهَةَ وَ اشْتِمَالَهَا عَلَى لُبْسَتِهَا؛ فَإِنَّ الْفِتْنَةَ طَالَمَا أُغْدِفَتْ جَلَابِيهَا، وَ أُغْشِتِ الْأَبْصَارَ ظُلْمَتُهَا»^۳؛ از شبهه و اشتباه افکنی‌های آن بپرهیز؛ زیرا دیر زمانی است که فتنه، پرده‌های سیاه خود را گسترده و تاریکی آن، دیدگان را فرو

۱. عالمی دامغانی، شاگردان مکتب ائمه علیهم السلام، ص ۳۵۱.

۲. همان، ص ۲۶.

۳. نهج البلاغه: نامه ۶۵.

پوشانده است. در این نامه امام علی علیه السلام آسیبی که از شبهه افکنی به افراد خواهد رسید را محیطی تاریک و ظلمانی معرفی کرده است که چشمان آنان را کور خواهد کرد و نور حق را نخواهند دید و به سمت باطل پرت خواهند شد. چراکه دوری از حقانیت سبب کور شدن افراد خواهد شد.

مقام معظم رهبری نیز در سخنان خود اینگونه بیان داشتند: دشمنان تمام هم و غم خود را به کار بسته‌اند تا ذهن و فکر جوانان را تغییر دهند، با همه‌ی قوا مشغول هستند تا در عقاید دینی آنان تردید ایجاد کنند و آنان را از راه درست و حقانیت دور سازند.^۱

در نتیجه یکی از راه‌های مقابله با شبهات افزایش سطح علمی، تقویت پایه‌های علمی و مبانی‌های اندیشه دینی است. همچنین شرکت افراد در همایش‌ها، جلسات سخنرانی در زمینه‌های دینی نیز سبب ارتقا علم خواهد شد. مقام معظم رهبری درباره‌ی مقابله با شبهات اینگونه فرمودند: «در همه‌ی این مباحثات، جهت جبهه‌ی حق این بوده است که ایمانها را مستحکم و شبهه‌ها را برطرف کند، نه این که ایجاد شبهه بکند! در دانشگاه بایستی با ایجاد شبهه، مقابله بشود و با شبهه هم مبارزه و کار علمی و قوی انجام گیرد. ما استدلال و حرف محکم و متقن، کم نداریم؛ ما سرمایه‌ی عظیمی از اندیشه و فکر در اختیار داریم».^۲

به کار بردن فکر و اندیشه، بصیرت‌افزایی در انسان سبب خواهد شد که از هوای نفس پیروی نکند، در امور عقلی تبیین کرده تا بتواند از شبهه جلوگیری کند.

---

۱. خامنه‌ای، بیانات در دیدار نمایندگان مجلس شورای اسلامی، ۱۳۹۰/۰۳/۰۸.

۲. خامنه‌ای، بانک جامع بیانات مقام معظم رهبری، ص ۶۰۸۱.

نتیجه گیری

شبهه افکنی یعنی تردید در دل، اعتقاد و باور دینی مردم به خصوص مسلمانان است. شبهه به علت شباهت زیاد آن به حق و حقیقت است که افراد بی بصیرت، ناآگاه و جاهل را به دام خود می کشد و آنان را بازیچه‌ی دست خود خواهد کرد. در نتیجه این افراد به آسیب‌های فردی و اجتماعی دچار خواهند شد که نمی‌توانند زندگی فردی خود را نجات دهند و به سمت گناه و عذاب الهی نیز خواهند رفت و در جامعه نیز با شایعه پراکنی و شبهه افکنی باعث پدیدار شدن مشکلاتی خواهند شد. مقاله‌ی حاضر با مطالعات پیشین و منابع در دسترس به نتایج زیر دست یافته است:

راهکارهای مقابله با شبهه افکنی که شامل راهکارهای معنوی مانند تقویت باور و تقوای الهی و توسل به خدا و ائمه و رجوع به قرآن کریم است. افراد با تقوا همواره خدا را در نظر دارند و آنان علاوه بر ترس از خداوند خود نیز در قبول نکردن شبهات و تقویت خود در این مسائل کوشا هستند و همواره دست مدد به سمت خداوند و ائمه علیهم السلام دراز می‌کنند. راهکارهای مادی نیز پاسخگویی به شبهات و آموزش و تربیت افراد، ارتقای بنیان‌های فکری از جمله مسائل مهم در زمینه راهکارهای مقابله با توجه به آیات الهی، احادیث و سیره انبیاء و اولیا علیهم السلام است. انسان با بصیرت، تفکر، تعلم می‌تواند از شبهه افکنی در دین جلوگیری کند.

منابع و مأخذ

❖ قرآن کریم

❖ نهج البلاغه

۳. ابن منظور، محمد بن مكرم، لسان العرب، ج ۳، بيروت: دار صادر، ۱۳۷۵ ق.
۴. ابن هشام، عبدالملك، السيره النبويه، ج ۱، شیراز: ادیب مصطفوی، چاپ دوم، ۱۳۶۹ ش.
۵. اسحاقی، حسین، مسئله شنا سی فرهنگی، آزادی در اسلام غرب، قم: مرکز پژوهش های اسلامی صدا و سیما، ۱۳۸۴ ش.
۶. جوادی آملی، عبدالله، شریعت در آینه معرفت، قم: اسراء، چاپ هفتم، ۱۳۹۲ ش.
۷. حسن زاده آملی، حسن، هزار و یک کلمه، قم: بوستان کتاب، چاپ دهم، ۱۳۹۷ ش.
۸. حسینی وردنجانی، حسین، اجرای حدود در اسلام، قم: مرکز پژوهش های اسلامی صدا و سیما، ۱۳۸۳ ش.
۹. حکیمیان، مسعود، گونه شنا سی شبهات و راه های برون رفت از آن در کلام امام علی علیه السلام با رویکرد به نهج البلاغه، مطالعات شبهه پژوهی، شماره ۳، بهار ۱۴۰۳ ش.
۱۰. خامنه ای، سید علی، بیانات در دیدار مردم قم، ۱۳۹۸/۱۰/۱۸
۱۱. بانک جامع بیانات مقام معظم رهبری، اصفهان: قائمیه، ۱۳۹۰ ش.
۱۲. دهخدا، علی اکبر، لغتنامه دهخدا، تهران: انتشارات دانشگاه تهران، چاپ دوم، ۱۳۷۷ ش.
۱۳. راغب اصفهانی، محمد، المفردات الفاظ القرآن، تحقیق: عدنان داودی، دمشق، دارالقلم، ۱۴۱۶ ق.
۱۴. رضوانی، علی اصغر، غدیر محور وحدت اسلامی، قم: مسجد مقدس جمکران، ۱۳۸۷ ش.
۱۵. رضوی، مرتضی، انسان و علوم انسانی در صحیفه سجادیه، ج ۴، تهران: بینش نو، ۱۳۹۵ ش.
۱۶. شریعتی، علی، جامعه شناسی ادیان، قم: ادیان، ۱۳۹۵ ش.
۱۷. طباطبایی، سید محمد حسین، شیعه در اسلام، قم: الجماعه المدرسین بقم المشرفه، موسسه النشر الاسلامی، چاپ سیزدهم، ۱۳۷۸ ش.
۱۸. طریحی، فخرالدین، مجمع البحرين، محقق: احمد حسینی، شکوری، ج ۲، تهران: مکتبه المرتضویه، ۱۳۷۵ ش.

۱۹. عالمی دامغانی، محمد علی، شاگردان مکتب ائمه علیهم السلام، قم: انشتارات اسلامی جامعه مدرسین قم، ۱۴۱۵ق.
۲۰. عمید، حسن، فرهنگ جیبی عمید، تهران: راه رشد، ۱۳۸۹ش.
۲۱. فراهیدی، خلیل بن احمد، العین، قم: هجرت، چاپ دوم، ۱۴۱۰ق.
۲۲. قرائتی، محسن، تفسیرنور، تهران: مرکز فرهنگی درس‌هایی از قرآن، چاپ یازدهم، ۱۳۸۳ش.
۲۳. قرشی، علی اکبر، قاموس قرآن، ج ۲، تهران: دارالکتب الاسلامیه، ۱۳۷۱ش.
۲۴. کاشانی، فتح‌الله؛ حسن زاده آملی، حسن؛ خلاصه المنهج، ج ۲، قم: بوستان کتاب، ۱۳۹۲ش.
۲۵. معین، محمد، فرهنگ فارسی معین، ج ۱، تهران: ادنا، کتاب راه نو، ۱۳۸۱ش.
۲۶. مکارم شیرازی، ناصر، برگزیده تف‌سیرنمونه، تنظیم: احمد علی بابایی، ج ۳، تهران: دارالکتب اسلامی، ۱۳۸۶ش.